Historia województwa podlaskiego

Aby mierzyć drogę przyszłą Trzeba wiedzieć, skąd się przyszło **Cyprian Kamil Norwid**

U zarania istnienia państwa polskiego obszar dzisiejszego województwa podlaskiego był typową krainą graniczną, na terenie której następowało przenikanie i ścieranie się wpływów polskich (mazowieckich), ruskich, jaćwieskich i krzyżackich, a później także litewskich.

W XIII i XIV w. ziemie obecnego województwa podlaskiego wchodziły przejściowo w skład Mazowsza (część zachodnia) i Litwy (część wschodnia i północna), a część południowa znajdowała się przejściowo w granicach księstwa włodzimiersko-halickiego, którego władca Daniel Romanowicz koronował się w 1253 r. w Drohiczynie na króla Rusi. Graniczne położenie powodowało, że ziemie te były terenem nieustannych walk. Proces opanowywania przez Wielkie Księstwo Litewskie obszaru dzisiejszego województwa podlaskiego rozpoczął się w pierwszej połowie XIII w. Dopiero w XV w. ustalona została granica między Litwą i Mazowszem, biegnąca od północy wzdłuż rzek: Ełk, Biebrzy, Narwi, Śliny i dalej do Bugu u ujścia Nurca, skąd biegła w górę Bugu.

Unia polsko-litewska z 1385 r. oraz złamanie potęgi Zakonu Krzyżackiego przyniosły spokój i normalizację na tych terenach oraz rozwój gospodarczy całego regionu. Obszary wschodnie dzisiejszego województwa stanowiły od 1413 r. część województwa trockiego.
Po upływie stu lat z tegoż województwa wydzielono powiaty brzeski, mielnicki, bielski oraz ziemię drohicką i w 1517 r. utworzono województwo podlaskie. Trochę wcześniej jednak - w 1513 roku na urząd pierwszego wojewody dekretem, króla Zygmunta Starego, mianowany został w Drohiczynie Iwan Sapieha. Datę 29 sierpnia 1513 roku w porozumieniu z historykami naszego regionu, władze Podlasia przyjęły jako datę obchodów **URODZIN WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO**. W 1566 r. z województwa podlaskiego został wyłączony powiat brzeski. Resztę terenów należących dziś do województwa podlaskiego stworzyły w całości lub w części powiaty: grodzieński i trocki w województwie trockim, wołkowyski w nowogródzkim, brzeski i kamieniecki w województwie brzeskim. Zachodnia część dzisiejszego województwa (czyli obecne powiaty: łomżyński, zambrowski, kolneński, znaczna część grajewskiego i częściowo moniecki) należała do Mazowsza. Od połowy XIV wieku poszczególne części Księstwa Mazowieckiego były włączane do Korony, a w 1526 r. po wymarciu ostatnich Piastów mazowieckich przyłączono całe Mazowsze. Mnogość granic w tamtym okresie nie przeszkadzała jednak w swobodnym przenikaniu myśli i wzorców kulturowych.

Powstanie państwa polsko-litewskiego zapewniło całemu regionowi stabilizację polityczną i gospodarczą. Dzięki temu w XIV, a zwłaszcza w XV w. wzrosło tempo osadnictwa, które posuwało się z trzech kierunków. Kolonizacja mazowiecka

osadnictwa, które posuwało się z trzech kierunków. Kolonizacja mazowiecka postępowała w kierunku północno-wschodnim wzdłuż Biebrzy oraz w kierunku wschodnim między Narwią i Bugiem. Kolonizacja ruska postępowała od południowego-wschodu wzdłuż Bugu od strony Brześcia oraz od wschodu z kierunku Wołkowyska i Grodna wzdłuż dolnej Hańczy, Łososny i Świsłoczy. Osadnictwo litewskie kierowało się od Merecza i Olity w stronę południowo-zachodnią wzdłuż Niemna i Szeszupy. Dzięki rozwojowi osadnictwa w XV w. prawa miejskie uzyskały m.in.: Łomża, Tykocin, Nowogród, Radziłów, Ciechanowiec, Zambrów, Wąsosz, Kolno, Bielsk Podlaski, Mielnik, Drohiczyn i Brańsk (niektóre z nich de facto już wcześniej były ośrodkami typu miejskiego). Część z tych miast stanie się ważnymi ośrodkami kultury i oświaty. W XVI w. nastąpiła dalsza niezwykle intensywna kolonizacja puszcz litewskich. W tym czasie powstało na tym terenie około 40% wszystkich lokacji. Były to zarówno miasta królewskie (Milejczyce, Berżniki, Kleszczele, Knyszyn, Narew, Kuźnica, Nowy Dwór, Krynki, Jałówka, Wasilków, Augustów, Lipsk, Filipów, Przerośl, Wiżajny) jak i prywatne miasta magnatów (Choroszcz, Siemiatycze, Goniądz, Boćki, Gródek, Zabłudów, Sidra, Rajgród, Raczki, Sejny, Bakałarzewo, Grajewo). Odbiło się to korzystnie także w rozwoju życia duchowego, podniósł się poziom życia, w czym duże zasługi miały folwarki szlacheckie.

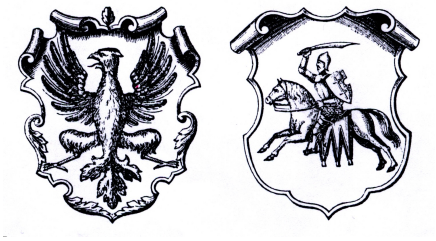

Herb woj. podlaskiego z okresu I Rzeczypospolitej

W 1569 r. województwo podlaskie zostało włączone do Korony i do rozbiorów było jednym z jedenastu województw małopolskich, wciskając się między Wielkie Księstwo Litewskie i Wielkopolskę (województwo mazowieckie), granicząc na niewielkim odcinku z Prusami Książęcymi. W końcu XVI w. coraz wyraźniej dały się zauważyć oznaki zastoju gospodarczego, a pół wieku później nastąpiła katastrofa społeczna i gospodarcza. Powodem najistotniejszym były wojny z połowy XVII w.: kozackie, „potop” szwedzki (1655-1660) i z Rosją (1654-1667). Na skutek tych wszystkich kataklizmów wyludniły się wówczas znaczne obszary województwa. Większość miast uległa zniszczeniu i już nie powróciła do dawnej świetności, przeobrażając się z ośrodków produkcji rzemieślniczo-przemysłowej, nieraz wysoko wyspecjalizowanej (np. Bielsk, Brańsk, Drohiczyn, Tykocin) w osady rolnicze. W tym też czasie nasiliły się konflikty religijne, które nie sprzyjały rozwojowi kultury, osłabła tolerancja, co było wynikiem kontrreformacji.

W końcu XVII w. i w XVIII w. powstało szereg nowych miast, które były zakładane przez właścicieli znacznych fortun magnackich i klasztory: Szczuczyn, Stawiski, Jedwabne

właścicieli znacznych fortun magnackich i klasztory: Szczuczyn, Stawiski, Jedwabne, Czyżewo, Śniadowo, Rutki, Rudka, Białystok, Suwałki. Brak mocnych podstaw gospodarczych w większości z nich z góry przekreślał dalszy rozwój. Jednym z nielicznych wyjątków był Białystok obecna stolica województwa podlaskiego. Białystok ze wspaniałym pałacem Branickich, w którym gościli sławni ludzie kultury, stał się ważnym centrum kultury na pograniczu Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W ostatnich latach I Rzeczypospolitej nastąpił powolny rozwój całego Podlasia i Mazowsza Północno-Wschodniego. Na rozwój kultury korzystny wpływ miały klasztory jezuitów, pijarów, a przykładem mecenatu magnackiego były działania Sapiehów, Radziwiłłów i Branickich. Trudno przecenić dzieło Komisji Edukacji Narodowej i działaczy oświeceniowych.

W 1795 r. po III rozbiorze Rzeczypospolitej niemal cały obszar obecnego województwa znalazł się w zaborze pruskim, w departamencie białostockim Nowych Prus Wschodnich. W zaborze rosyjskim znalazły się tylko nieliczne miasteczka (Narewka, Milejczyce, Jałówka i Krynki) z otaczającymi je wsiami.

W 1807 r. na mocy traktatu tylżyckiego utworzono Księstwo Warszawskie. W jego granicach znalazła się zachodnia części departamentu białostockiego, z której powstał departament łomżyński. Wschodnia część obecnego województwa włączona została do Rosji jako obwód białostocki, który w 1842 r. włączono do guberni grodzieńskiej. W 1815 r. na mocy kongresu wiedeńskiego utworzono Królestwo Polskie, w ramach którego departament łomżyński został przemianowany na województwo augustowskie z siedzibą w Suwałkach. W jego skład weszło 5 obwodów: łomżyński, augustowski, kalwaryjski, mariampolski i sejneński. Zarazem odcięto dwa dawne powiaty podlaskie: sokołowski i węgrowski. Znaczący wpływ na życie kulturalne wywierał ośrodek wileński z Uniwersytetem. Ważną rolę odgrywały szkoły średnie związane z Uniwersytetem w Wilnie i Warszawie (w Białymstoku, Drohiczynie, Szczuczynie, Łomży, Suwałkach).

Po wybuchu powstania listopadowego, obwód białostocki stał się miejscem koncentracji armii rosyjskiej. Mimo dużego nasycenia obszarów oddziałami carskimi, działania partyzanckie były prowadzone w Puszczy Białowieskiej, Augustowskiej i na Kurpiach. Doszło tu także do kilku bitew m.in. pod Tykocinem, Rajgrodem i Hajnowszczyzną.

Po stłumieniu powstania listopadowego w ramach represji władze carskie w 1832 r. wprowadziły granicę celną miedzy Królestwem Polskim a Cesarstwem. Aby uniknąć wysokich ceł część przemysłowców przeniosła swoje zakłady z Królestwa na teren obwodu białostockiego. Rozpoczął się proces uprzemysłowienia, który z czasem doprowadził do powstania prężnego ośrodka przemysłu włókienniczego. Początkowo zakłady włókiennicze powstawały głównie w miejscowościach wokół Białegostoku m. in. w Supraślu, Choroszczy i Gródku, ale już w latach 60-tych XIX w. dominującym ośrodkiem stał się Białystok. Rozwojowi gospodarczemu sprzyjała budowa linii kolejowych: warszawsko-petersburskiej (1862), brzesko-grajewskiej (1873), Białystok-

Baranowicze (1886), Siedlce-Wołkowysk (1906), Grodno-Suwałki-Orany (1899) oraz wiele innych lokalnych połączeń. Rozbudowa przemysłu pociągnęła za sobą napływ fachowców i zachodnich wzorców kulturowych, głównie protestanckich.

Burzliwy przebieg na terenie obecnego województwa podlaskiego miało powstanie styczniowe 1863-1864 r. Działania powstańcze koncentrowały się w oparciu o kompleksy leśne: Czerwonego Boru Puszczy Augustowskiej, Białowieskiej i w lasach nad rzeką Ełk i Biebrzą.

Ważnym wydarzeniem było uwłaszczenie chłopów w latach 1861-1864 w cesarstwie i w 1864 r. na terenach Królestwa Polskiego. Uwolnieni od poddaństwa chłopi, pracujący na własnych gospodarstwach, przyczynili się do rozwoju gospodarki towarowej oraz rynku regionalnego. W 1866 r., w ramach unifikacji administracji, utworzono gubernię łomżyńską i suwalską. Zagrożeniem dla stanu kultury rodzimej stanowiła polityka rusyfikacji. W jej ramach zniesiono kościół unicki, zakony i szkoły przy nich działające. Utrudniano podtrzymywanie tradycyjnych wzorców obyczajowo-kulturowych. Taka polityka caratu doprowadziła w konsekwencji do głębokich podziałów kulturowych. W latach 80-tych
XIX w. na te tereny napłynęła fala zrusyfikowanej ludności żydowskiej tzw. „litwaków", co jeszcz bardziej skomplikowało stosunki narodowościowo-kulturowe, ale jednocześnie Białystok obok Wilna stał się najważniejszym ośrodkiem żydowskiego życia kulturalnego. Przed I wojną światową w zachodniej części obecnego województwa zaczęło się odradzanie kultury ludowej czego przykładem jest Kurpiowszczyzna i działalność Adama Chętnika.

I wojna światowa spowodowała ogromne zniszczenia i upadek wielu osiedli miejskich. W 1915 r. Rosjanie wycofując się z tych terenów ewakuowali większość majątku ruchomego fabryk. Największe straty wojenne występowały w pasie wzdłuż Narwi, gdzie najdłużej utrzymywała się linia frontu. Niektóre miejscowości uległy całkowitej zagładzie, inne poniosły wysokie straty (np. Nowogród, Śniadowo, Jedwabne). Zaludnienie terenów obecnego województwa zmniejszyło się o około 40% w wyniku zarówno działań wojennych, jak i przymusowej ewakuacji ludności. Znaczące straty poniosła też kultura, częściowo w wyniku bezpośrednich działań wojennych, a głównie w trakcie przymusowej ewakuacji przeprowadzonej podczas odwrotu wojsk rosyjskich latem 1915 r. wywieziono wówczas w głąb Rosji archiwa, biblioteki, zbiory muzealne i inne dobra kultury. Niemcy traktowali podbity kraj jako źródło surowca i prowadzili gospodarkę rabunkową, w tym także na obszarach leśnych. Do rozkładu gospodarki w niemałym stopniu przyczyniły się kontrybucje, zarządzenia restrykcyjne, inne represje wobec ludności wiejskiej i miejskiej.

Powstanie państwa polskiego w 1918 r. zmieniło w znacznym stopniu położenie ziem obecnego województwa podlaskiego. Jednak akcja oswabadzania ziem na tym terenie

przebiegała inaczej niż w pozostałej części Polski. W listopadzie 1918 r. jedynie ziemie zachodniej części województwa do rzeki Narwi uzyskały wolność. Natomiast pozostałe tereny były stopniowo, w miarę wycofywania się niemieckich wojsk okupacyjnych z Ukrainy, zajmowane przez Wojsko Polskie. Proces ten zakończył się latem 1919 r.

2 sierpnia 1919 r. na mocy ustawy sejmowej zostało powołane województwo białostockie. Objęło ono prawie w całości trzy dawne gubernie, a mianowicie grodzieńską, łomżyńską i suwalską. Stolicą województwa zostało największe miasto – Białystok. Ostatecznie w granicach województwa znalazło się 15 powiatów oraz trzy byłe miasta gubernialne: Grodno, Łomża i Suwałki. Okres II Rzeczypospolitej to okres stopniowej odbudowy i rozwoju gospodarczego województwa. Także w dziedzinie kultury usuwano straty spowodowane przez wojnę, starano się przezwyciężyć schematy narzucone przez władze zaborcze, dużo uwagi poświęcono repolonizacji. Wielką rolę w propagowaniu działalności kulturalnej zaczęły odgrywać szkoły średnie, seminaria nauczycielskie oraz garnizony wojskowe. Polepszyła się łączność z Wilnem i Warszawą, przyjmowano grupy teatralne, organizowano spotkania dyskusyjne, wznowiono działalność wydawniczą. Szczególny rozwój przeżywała prasa i kino. Doceniono wartość regionalizmu, z pietyzmem zaczęto podchodzić do spraw ochrony zabytków, upamiętniania przeszłości, badań archeologicznych.

1 września 1939 r. Niemcy zaatakowały Polskę. Najcięższe walki toczono o linię rzeki Narwi, pod Wizną, Nowogrodem, Łomżą. 15 września Niemcy zajęli Białystok. Ostateczny cios zadała Armia Czerwona, która 17 września przekroczyła wschodnie granice Polski. Pod koniec września zgodnie z paktem Ribentrop-Mołotow, który podzielił Polskę na strefy wpływów, wojska radzieckie stopniowo przejmowały od władz niemieckich zajęte tereny. Obszar województwa prawie w całości włączono do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, za wyjątkiem okręgu suwalskiego, który przyłączono do Niemiec. Mimo, że rządy władzy radzieckiej trwały niespełna 2 lata, zapisały się one tragicznie w dziejach regionu. Było to nieustające pasmo aresztowań, wywózek na Sybir, wszechwładnych rządów NKWD.
22 czerwca 1941 r. Niemcy zaatakowały ZSRR i w ciągu kilku dni wyparły wojska radzieckie z terenów obecnego województwa. Miesiąc później dekretem Hitlera ustanowiono Bezirk Białystok, w granicach którego znalazła się większość ziem byłego województwa białostockiego, bez powiatu suwalskiego i ziem wcześniej włączonych do Generalnej Guberni. Po zakończeniu wojny okręg białostocki miał zostać włączony do Prus Wschodnich i poddany całkowitej germanizacji. Rządy niemieckie odznaczały się bezwzględną eksploatacją gospodarczą, terrorem wobec ludności oraz całkowitą eksterminacją Żydów. Obaj okupanci dążyli do zniszczenia bądź znacznego ograniczenia roli kultury polskiej, widząc w niej zagrożenie do utrzymania swej władzy. Z tego powodu dążyli do sprymityzowania kultury rodzimej i zastępowali ją własną propagandą. Okupacja to także ogromne straty wśród ludzi kultury. Wielu z nich zostało zamordowanych, ale pamiętajmy też o tych, którzy na wiele lat musieli opuścić rodzinny

kraj.

Już w pierwszych dniach okupacji powstały organizacje konspiracyjne. Spośród nich najważniejszą rolę odgrywała Armia Krajowa.
27 lipca 1944 r. Białystok został zajęty przez wojska radzieckie. Południowa i środkowa część województwa została wyzwolona w lipcu i sierpniu 1944 r., północną oswobodzono w październiku 1944. Jedynie tereny na północ od Narwi oddziały niemieckie utrzymały do ofensywy styczniowej w 1945 r.

Po wojnie z województwa białostockiego odpadły ziemie wschodnie włączone do ZSRR, natomiast województwo powiększono o powiat łomżyński oraz trzy powiaty z włączonej do Polski części Prus Wschodnich: Ełk, Gołdap, Olecko. W takim kształcie województwo przetrwało do czasu reformy administracyjnej w 1975 r., kiedy to z dotychczasowego województwa powstały trzy: białostockie, łomżyńskie i suwalskie.

Taki układ obowiązywał do dnia wprowadzenia reformy administracyjnej 1 stycznia 1999 r., kiedy to z całego województwa białostockiego oraz części łomżyńskiego i suwalskiego powstało województwo podlaskie.